

УДК 811.161.2'367

О. Г. Межов,

кандидат філологічних наук, доцент
(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк),
mezhov@ukr.net

КВАНТИТАТИВНІ ПРЕДИКАТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Дослідження присвячено вивченню семантики, структури та системи функцій семантико-синтаксичної категорії квантитативності в сучасній українській мові. У статті проведено системний аналіз квантитативних предикатів у семантично елементарних та неелементарних простих реченнях на матеріалі сучасної української літературної мови. Виділено семантичні різновиди, з'ясовано валентний потенціал, описано морфологічні засоби вираження і формально-синтаксичні позиції квантитативних предикатів. Виокремлено двоскладні речення з числівниковим складеним присудком та родовим підмета, розмежовано генетично первинне та функціонально первинне і вторинне вживання числівників.

До актуальних завдань сучасної граматичної науки належить семантико-синтаксичний аналіз предикатних одиниць. У цьому плані потребують ґрунтовного вивчення квантитативні (кількісні) предикати як визначальний різновид ознакових слів мовної системи. Предикати кількості є важливими компонентами семантико-синтаксичної структури простого речення. Вони разом із суб'єктом та в деяких випадках об'єктом формують семантично елементарні та неелементарні конструкції мовної системи, тому без усебічного дослідження цієї мінімальної одиниці не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії. Проблеми кількісних предикатів досліджували І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, М. В. Мірченко, Н. Ю. Шведова, Л. В. Щерба та ін., однак не розроблено повної класифікації цих одиниць, недостатньо вивчено їхні семантичні, морфологічні та позиційні варіанти.

Метою пропонованої статті є виділення і детальний опис семантичних різновидів квантитативних предикатів в елементарних і неелементарних простих реченнях сучасної української літературної мови; з'ясування впливу семантичних і валентних типів предикатів кількості на семантичне варіювання суб'єктних і об'єктних синтаксем, їхнє лексичне наповнення; аналіз морфологічних і формально-синтаксичних варіантів цих одиниць. Дослідження побудовано на матеріалі сучасної української літературної мови.

Ознаки статичності та орієнтації на "пасивний" суб'єкт дозволяють розглядати квантитативні предикати в межах предикатів стану, однак у зв'язку зі специфічною семантикою (здатністю характеризувати предмети з кількісного боку) і своєрідними сполучувальними можливостями варто виділити їх в окремий семантичний тип. Л. В. Щерба про предикати кількості писав: "Особливою категорією необхідно визнати слова кількісні, значенням яких є абстрактна ідея числа, а формальними ознаками – своєрідний тип сполучення з іменником, до якого належить слово, що виражає кількість" [1: 88]. Вивчення речення не тільки з формально-граматичного, а й із семантичного погляду дало змогу звести конструкції з предикатами кількості в один тип, який Г. О. Золотова назвала квантитативними (від лат. *quantitas* – кількісний). Вона вважає їх двокомпонентними, що складаються із суб'єкта і числівникового чи прислівникового предиката [2: 35]. Н. Ю. Шведова також визнає такі речення двокомпонентними (із семантичного погляду), в яких є суб'єкт (родовий відмінок) і предикат (кількісний числівник чи прислівник) [3: 330]. На думку І. Р. Вихованця, предикати кількості сучасної української мови можуть вживатися у двох різних формально-синтаксичних позиціях: 1) як елемент складеного підмета в семантично неелементарному простому реченні; 2) як присудок у семантично елементарному простому реченні [4: 258]. Речення другого типу малопродуктивні в сучасній українській мові, частіше трапляються структури зі складеним підметом. Залежно від специфіки передаваної семантики варто вирізнити такі різновиди квантитативних предикатів: 1) статично-квантитативні (власне-кількісні); 2) квантитативно-компаративні; 3) квантитативно-вікові; 4) динамічно-квантитативні.

Найбільшу групу становлять **статично-квантитативні предикати**, які залежно від характеру та способу вираження кількості поділяємо на: а) предикати означеної кількості; б) предикати неозначеної кількості; в) предикати приблизної кількості; г) предикати розподільної кількості. Предикати означеної кількості передають: а) точну кількість істот чи конкретних предметів у цілих одиницях: *Військових було десять*; б) точне значення кількості як сукупність, як одне ціле, пор.: *Хлопців – п'ять* і *Хлопців – п'ятеро*. Функціональний ряд числівникової збірності регулярний переважно в межах від *двох* до *двадцяти*, іноді трапляється лексема *тридцяттеро*: *Їх було всього двоє*; *Чоловіків троє*; *Дітей у сім'ї четверо*; *Цього разу кандидатів у мери міста семеро*; в) точну кількість частин, виділених у складі цілого: *Бензину в цистерні залишилося одна третя*; *Площі для забудови лишилося дві треті*. Останні морфологічно виражені дробовими числівниками, а також словами *пів*, *півтора*, *півтори*, *півтораста*: *Гусей було півтораста*. Окрім спеціалізованих числівникових, є й інші засоби вираження предикатів означеної кількості, серед

яких відчислівникові іменники на зразок *десяток, сотня* тощо: *У селі дворів тільки **сотня***; відчислівникові прислівники *удвох, утрьох, учотирьох* та ін.: *Коли ми **вдвох**, ми не переможні*.

Предикати неозначеної кількості передають недиференційовану, точно не визначену, неконкретизовану множину, сукупність кого-, чого-небудь. Із значенням множинної неконкретизованої кількості функціонують предикатні одиниці різних лексико-граматичних класів. Цей різновид предикатів має обмежену числівникову реалізацію, оскільки в сучасній українській мові поняття неозначеної кількості передають такі числівники, як *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять*. Ширше виражають це значення відприслівникові неозначено-кількісні числівники, іменники, прислівники, дієслова та одиниці нечастиномовного характеру (фразеологізми, порівняльні звороти). Предикати неозначеної кількості можуть передавати конкретніші значення: а) малої неозначеної кількості: *Столів було **кілька***; *Вакансій **лишилося** декілька*; *Людей було **небагато***; *Театрів у місті **мало***; б) дуже малої неозначеної кількості з відтінком експресивності: *Там того поля – **на заячий скік!***; *А грошей у нього **в обріз***; *Зерна – **кіт наплакав***; *Нас **жменька***; в) достатньої (недостатньої) кількості, передаваної прислівниками або дієсловами (*не*) *достатньо, (не) вдосталь, (не) бракує, (не) вистачає, (не) дістає, (не) досить, (не) вдосталь* і под., напр.: *Доказів **недостатньо***; *Хліба **вдосталь***; *Грибів у лісі **досить***; *Грошей у господарстві **часто-густо бракувало на найнеобхідніше***; ***Не вистачає** вугілля для опалення шкіл у зимовий період*; *Проблем **вистачає***; г) великої неозначеної кількості: *Дівчат **багато***; *Дворищ цих було **кількадесят***; *Монет у нього – **кільканадцять***; *Студентів **сотні***; *Диких качок було тут **чимало***; *Риби **густо** у воді*; *Машин **цілий ряд***; *Народу **хмара***; *Квітів **море***; *Людей **мільярди***; *Проектів – **немало***; г) дуже великої неозначеної кількості, яку важко собі уявити, з відтінком експресивності: *Там, кажуть, ягід **видимо-невидимо!***; *Сливок було **як маку***; *Кавунів – **хоч возами нагрібай***; *Звірини в Карпатах **водилося тьма-тьмenna***; *На Волині лісів та озер **без ліку***.

Предикати приблизної кількості виражають припущення, здогадку мовця про кількість кого- або чого-небудь, тобто окреслюють близьке до точного кількісне значення предметів чи осіб. Функцію предикатів приблизної кількості виконують здебільшого сполучення з двох числівників, близько розташованих у числовому ряду, що надають таким предикатам відтінку вибіркової й припущення, пор.: *Студентів – п'ятдесят-шістдесят*; *Дерев – сто-сто двадцять*; *Автомобілів – тридцять-сорок*. *Мішків з картоплею – **вісімдесят***. Із цими числівниками можуть уживатися одиничні або повторювані розділові сполучники *чи, або* та повторювані сполучники *не то..., не то; чи то..., чи то*: *Людей там було **двадцять чи й усі тридцять тисяч***; *У вагоні пасажирів **буде сорок або п'ятдесят***. Предикати, виражені числівниковою парою *один-два*, набувають значення приблизної кількості лише за умови, що замість числівника *один* вжито іменник: *Цукру **лишилося кілограм-два***; *Яблук було чотири чи п'ять*; *Стільців **лишилося десять або п'ятнадцять***. У розмовному мовленні з такими предикативними числівниками використовують повторювані сполучники *не то... не то, чи то... чи то*: *Їх було не то два, не то три*; *Коней **зосталося чи то п'ятеро, чи то шестеро***. Досить поширеним засобом вираження предикатів приблизної кількості є поєднання числівника (іноді – іменника, що має кількісне значення або називає одиниці виміру) із прийменниками-частками *до, під, десь, близько, менш (як, ніж), не більше (як, ніж), не вище (як, ніж), понад, за, більш (як, ніж), не менше (як, ніж), зонайменше*: *Тут **десь бійців дванадцять тисяч***; *Літаків **було не менше як двадцять***. Предикатне значення приблизної кількості виражають також два структурні типи інверсійних сполучень: 1) сполучення іменника в родовому відмінку множини, що є назвою одиниці рахунку істот або виміру чого-небудь (*осіб, душ, голів, штук, грамів, кілограмів, центнерів, пудів, тонн, відер, літрів* тощо) з числівником, іноді – ще й з прийменником *на*: *Кінь **пудів на десять***; 2) поєднання іменника вимірювальної семантики в родовому відмінку множини з числівником (зрідка – лічильним іменником) за допомогою прийменників *з / із, зо*: *Пасіка **була вуликів з двісті***.

Предикати розподільної кількості указують на рівний розподіл чого-небудь між кимось, чимось та морфологічно експліковані поєднанням прийменника *по* з кількісно-іменною формою або числівником, зрідка – іменником відчислівникового походження: *Їх було **семеро – один попереду, інші по два в ряд***; *Грошей у кожного було **по 3 гривні***; *Землі в селян **буде по 50 соток***; *Уроків у школі **буде по п'ять***; *Яблук у кошиках – **по десятку***; *Корів на фермах – **по сотні***.

Квантитативно-компаративні предикати визначають кількість істот або предметів через порівняння її з кількістю інших істот або предметів. Ця семантична особливість зумовила їхню двовалентність: своїм значенням вони відкривають позиції суб'єкта та об'єкта кількості-відношення. Порівняльний різновид предикатів кількості має специфічну форму вираження. Їх утворено від прислівників *мало, багато*, що виражають неозначено-кількісне значення. Саме це уможливило використання чотирьох ступеньованих форм – двох форм вищого ступеня порівняння згаданих прислівників (*менше, більше*) та двох – найвищого ступеня (*найменше, найбільше*) у ролі квантитативно-компаративних предикатів. Причому ці форми вживаються зі своїми прийменниками та сполучниками: компаративні – із прийменниками *від, за*, порівняно з та сполучником *ніж*; суперлативні – із прийменником *з, серед, з-поміж, між* та ін., пор.: *Яблук було **більше від груш***; *Пшениці **менше, ніж жита***; *Опеньок **найбільше серед грибів***; *Дівчат **найменше з-поміж** уболівальників*. Іноді позиція об'єкта із

значенням кількості-порівняння зазнає редукції, особливо коли предикат пов'язується з експліцитною формою дієслівної зв'язки чи напівзв'язки, пор.: Яблук було (буде, лишилося, стало) більше; Пшениці було (буде, зосталося, лишилося) менше; Опеньок було (буде, лишилося, стало) найбільше; Дівчат було (буде, лишилося, стало) найменше.

Квантитативно-вікові предикати можуть указувати на точний або точно не визначений, приблизний вік істоти, предмета, виражених формою давального відмінка, напр.: Одному синові сім років, другому – п'ять; Мені було тоді шістнадцять років; Дочці вже двадцять років; Собаці – три роки; Котеняткам – чотири тижні; *Батькові під н'ятдесят; Понад сімдесять було вже старому; Вже два десятки стукнуло парубкові; Бабі перевалило за вісімдесять; Місту виповнилось понад 900 років; Українському балетному театру виповнилось 70; Цьому лісові – сто н'ятдесять років; Синові виповнилось тридцять три роки – вік Ісуса Христа; Поетові пішов восьмий десяток.* Ці предикати являють собою поєднання зв'язки *бути* або дієслів типу *виповнилось, минуло, стукнуло, перевалило, пішло* та ін., що виконують роль напівзв'язок, з числівником та іменником часової семантики рік, літа, тиждень, місяць, день тощо у відповідній формі. Іменниковий компонент і зв'язку (напівзв'язку) часто опускають у мовленні, напр.: *Хлопцеві лише вісімнадцять.* Значення кількісно-вікової ознаки виражають і числівниково-іменні сполуки, які утворюють предикати за допомогою зв'язкового дієслова *мати*, що сполучаються з називним суб'єкта, напр.: *Кінь мав дванадцять місяців.* Наявність кількісних числівників або їх еквівалентів у складі предикатів дозволяє зарахувати ці одиниці до класу предикатів кількості, а не до предикатів якості типу *молодий, старий, юний*, які не виражають конкретно вік особи чи предмета [5: 25].

Динамічно-квантитативні предикати є найпериферійнішим різновидом предикатів кількості, тому що вони, по-перше, вказують лише на збільшення або зменшення кількості кого-, чого-небудь, але в якийсь спосіб цю кількість не означають, а по-друге, засобами їхнього вираження виступають не числівники, а переважно відкомпаративні дієслова на зразок *меншати, більшати*, похідні від них префіксальні дієслова (*поменшати, побільшати*) та постфіксальні утворення від префіксально-суфіксальних відкомпаративних дієслів (*зменшуватися, збільшуватися*), зрідка – дієслова типу *наростати, зростати, спадати* й под. **Їм властиві також ознаки процесуальності.** Дієслівні динамічно-квантитативні (кількісно-змінні) предикати передають значення: а) кількісного наростання або спадання: *Лісів меншає; Автомобілів на дорогах побільшало; Випускників шкіл зросло в цьому році; Хворих на туберкульоз в Україні збільшилося. Поменшало птаства в лісах; Все більшає бур'янів у городі;* б) надмірного кількісного збільшення осіб, тварин, предметів, явищ довкілля, що досягається, крім семантики дієслова, родовим відмінком партитивного суб'єкта і експресивністю конструкцій: *Набилося народу, страх!; Наїхало гостей!; Снігу намітає!*

Особливості квантитативних предикатів виявляються в синтаксичних зв'язках з іншими словами, передусім, з іменниками. Можна з певного погляду стверджувати, що спочатку предикати кількості були подібні до інших предикатів, звичайно функціонуючи як головний член – присудок двоскладних простих речень. Проте поступово відбулося переміщення його з центральної присудкової позиції в прислівну позицію елемента складеного члена речення, переважно складеного підмета. Подібні зрушення зумовлені важливістю кількісних показників у предметів, їх своєрідного злиття з предметом. Вони засвідчуються також витворенням іменникової морфологічної категорії числа, що ґрунтується на вихідних предикатах кількості й існують у категоріальних морфологічних значеннях числа у прихованому вигляді. Означено-кількісні і неозначено-кількісні числівники втягуються у сферу дії цієї морфологічної категорії. Генетичне вторинне використання предикатів кількості як елемента складеного члена речення тепер закріпилося в граматичній системі сучасної української мови функціонально первинним. Проте і за цієї умови предикати кількості вживаються в елементарних простих реченнях у ролі присудка і предикатної синтаксеми з її набутими у приіменниковому використанні морфолого-синтаксичними властивостями. У цій позиції найповніше реалізуються їхній валентний потенціал та формально-синтаксична специфіка сполучуваності. Предикати кількості є здебільшого одновалентними предикатними одиницями. Вони вимагають заміщення позиції суб'єкта кількісної ознаки назвами різноманітних конкретних предметів, істот тощо. Іменниковий підмет в елементарних простих реченнях із предикатами кількості виражається не типовою для цієї позиції формою родового відмінка. Усунення типової для позиції підмета форми називного відмінка пояснюється перенесенням у реченнєву структуру форми родового відмінка, що функціонує у кількісно-іменникових сполуках. Підметовий родовий відмінок поширився також на структури з предикатами кількості *два, три, чотири*, вихідні кількісно-іменникові сполуки яких не мають форми родового відмінка.

Отже, квантитативні предикати посідають порівняно з іншими предикатами найпериферійніше місце, однак це не применшує їхню семантико-функціональну роль у граматичній структурі сучасної української мови, адже вони необхідні для кількісної характеристики предметів. Різноманітні за семантикою і формальними ознаками числівникові, іменникові та прислівникові квантитативні одиниці, пересуваючись в центральну дієслівну присудкову позицію зі своїх первинних, формуються за участю дієслівних зв'язок, які виражають модально-часові параметри речення. Для них здебільшого характерна

одновалентність: здатність прислужувати суб'єктну синтаксему в родовому, рідше називному або давальному відмінку. Лише квантитативно-компаративні предикати валентно передбачають, крім суб'єктної, ще й об'єктну синтаксему у формі прийменникового родового. Перспективним у даному напрямку є багатоаспектний аналіз інших типів предикатів сучасної української мови, їхнього валентного потенціалу, семантичних, морфологічних і позиційних (формально-синтаксичних і комунікативних варіантів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – [4-е изд.]. – М. : URSS, 2008. – 427 с.
2. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – [5-е изд.; стереотипн.]. – М. : КомКнига, 2007. – 368 с.
3. Русская грамматика : в 2 т. / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 710 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Городенська К. Г. Семантичний і морфологічний потенціал предикатів кількості / К. Г. Городенська // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2002. – № 5. – С. 23–26.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Shcherba L. V. Jazykovaia sistema i rechevaia deiatelnost' [The Linguistic System and Vocal Activity] / L. V. Shcherba. – [4 izd.]. – M. : URSS, 2008. – 427 s.
2. Zolotova G. A. Kommunikativnyie aspekty russkogo sintaksisa [Communicative Aspects of the Russian Syntax] / G. A. Zolotova. – [5 izd. ; stereotipn.]. – M. : KomKniga, 2007. – 368 s.
3. Russkaia grammatika [Russian Grammar] : v 2 t. / [pod. red. N. Yu. Shvedovoi]. – M. : Nauka, 1980. – T. 2. Sintaksis. – 710 s.
4. Vykhoanets' I. R. Gramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [The Ukrainian Language Grammar. Syntax] / I. R. Vykhoanets'. – K. : Lybid, 1993. – 368 s.
5. Gorodens'ka K. G. Semantychnyi i morfologichnyi potentsial predykativ kil'kosti [The Semantical and Morphological Potentsial of the Quantity Predicates] / K. G. Gorodens'ka // Naukovyi visnyk Volyn'skogo derzhavnogo universytetu im. Lesi Ukrainky [The Scientific Journal of the Volyn' State University Named after Lesia Ukrainka]. – Luts'k : Vezha, 2002. – № 5. – S. 23–26.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Межов А. Г. Квантитативные предикаты в современном украинском языке.

Исследование посвящено изучению семантики, структуры и системы функций семантико-синтаксической категории квантитативности в современном украинском языке. В статье проведен системный анализ квантитативных предикатов в семантически элементарных и неэлементарных простых предложениях на материале современного украинского литературного языка. Выделены семантические разновидности, выяснен валентный потенциал, описаны морфологические средства выражения и формально-синтаксические позиции квантитативных предикатов. Выделены двусоставные предложения с количественным сложным сказуемым и родительным подлежащего, разграничено генетически первичное и функционально первичное и вторичное употребление числительного.

Mezhov O. G. Predicates of Quantity in the Modern Ukrainian.

The investigation is dedicated to the semantic-syntactic category of quantity in the modern Ukrainian: its semantics, structure, system of functions. The article carries out the systematic analysis of the quantitative predicates in the semantic elementary and unelementary simple sentences on the material of the modern literary Ukrainian language. The semantic varieties are selected, the valency potential is found out, the morphological facilities of expression and formal syntactic positions of quantitative predicates are described. Two member sentences with the numeral compound predicate and the genitive subject have been outlined; genetically primary and functionally primary and secondary use of numerals has been delimited as well.